УДК 811.112.2’37:821.161.2’371

АДАПТАЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ З НІМЕЦЬКИМ ЕТИМОНОМ В УКРАЇНСЬКІ ГОВІРКИ ЗАКАРПАТТЯ НА ФОНЕТИЧНОМУ РІВНІ (приголосні)

Гвоздяк О.М.
ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

Питанням взаємодії мов на фонетичному рівні у лінгвістичній літературі завжди приділялася увага. Як відмічає Ю. Жлуктенко, фонетичний взаємовплив мов відіграє важливу роль у розвитку процесів їх спільної конвергенції і відтворення на цьому ґрунті «мовних союзів» [9, 100].

На території сучасного Закарпаття здавна взаємодіють говірки української, угорської, німецької, румунської і словацької мов, які тут перманентно функціонують протягом кількох століть. Міжетнічні культурні взаємини та їх мовне вираження знаходимо передусім у взаємних говіркових запозиченнях мов, що поряд функціонують на одній території. Німецькі запозичення в українській мові (у нашому випадку, українських говірках Закарпаття) займають одне з важливих місць. Питанню засвоєння німецьких запозичень у мові-реципієнті присвячені праці І.В. Шаровольського, В. Шелудько, Л.П. Крисіна, І.І. Огієнко та ін. вчених-мовознавців.

На думку Л.П. Крисіна, необхідно принципово розрізняти фонематичну субституцію (тобто передачу іноземного слова фонемними засобами мови, яка запозичує), яка є неминучою при лексичному запозиченні, і фонетичне засвоєння запозиченого слова, пристосування до фонетичної системи мови-запозичувача, яке спостерігається уже в процесі функціонування іноземного елементу в мові і не являється ознакою, яка характеризує всяке запозичене слово [12, 36-37].

Звукова форма слів, запозичених з німецької мови, на українському ґрунті зазнає, безсумнівно, певних змін. Ці зміни, на думку С. Олексієнко, «… спостерігаються не лише в період їх входження, але й протягом дальшого існування запозичених слів у мові, оскільки фонетична адаптація і стабілізація звукової форми слова є тривалим процесом» [14, 41].

Явище інтерференції, як наслідок їх міжкультурних контактів, спостерігаємо в областях, де проживає багатомовне населення. В переважній більшості іншомовні слова переймаються із одної мови і пристосовуються більш або менш до фонологічної системи нової мови. Кількість запозичень залежить від економічного, політичного і культурного розвитку народу в певний період і роду його політичних, економічних і культурних зв’язків з сусідніми народами.

Освоєння запозичених слів мовою, що їх сприймає, супроводжується неодмінно і зміною їх матеріальної оболонки: звукового складу, морфологічної і словотворчої форми. При цьому причиною цих змін виступає не лише система приймаючої мови, до якої пристосовуються запозичені слова, а й вплив інших мов, зокрема мов-посередників [13, 82].

Чималий науковий інтерес представляє аналіз фонетичної сторони запозичень з німецьким етимоном в українських говірках Закарпаття, оскільки дослідження у цій царині показують шляхи асиміляції і ступінь змінюваності звукового складу запозиченого слова у новому для нього іншомовному середовищі.

Ряд публікацій відомих вчених свідчать про актуальність даної теми [1-15].

У нашій статті ми спробуємо розглянути, як передаються приголосні у запозиченнях з німецьким етимоном в українських говірках Закарпаття.

Німецький лабіальний **b** відповідає в українських говірках Закарпаття **б**: *байцувати (beizen – травити, протравлювати; фарбувати морилкою), балта (Beil – сокира), балка (Balken – балка, брус), бараки (Baracke – барак), бітлязь (Bügeleisen – праска), букса (Buchse – втулка, букса), баки/бакенбарди (Backenbart – бакенбарди), вербувати (werben – вербувати, агітувати), рібізлі (Ribisel – смородина, порічки), проба (Probe – проба), шайба (Scheibe – шайба), гаубиця (Haubitze – гаубиця)* тощо.

Проте, спостерігаємо і той факт, що у деяких запозичених словах **b** втратив свою дзвінкість і був замінений в українських говірках Закарпаття на **р**, наприклад: *пантлик (Bändel – стрічечка),* а у деяких словах – на **ф/х**: *шуфляда / шухляда (Schublade – шухляда).*

Найчастішим заміщенням для німецького **d** є український **д**: *ділі (Diele – підлога), друт (Draht – дріт), кнедлики (Knödel – кнедлики), фалда (Falte – складка, зборка), дамаск (Damast – дамаст, дамастова тканина), дека (Dekagramm – декаграм), дефект (Defekt – дефект, вада), діректо (direkt – прямо), дунст (Dunst – випар), дунстовати (dünsten – варити на парі), креденц (Kredenz – низький буфет, сервант), лада (Lade – висувна шухляда), пудра (Puder – пудра), марудний (marode – втомлений)* та ін.

Випад **д** зафіксовано у слові *муншту́к (Mundstück – мундштук).*

f, v відповідають українському **ф**: *фалда (Falte – складка, зборка), фальцьовати (falzen – фальцювати), фальшивий (falsch – фальшивий), фарба (Farbe – фарба), фіранґи (Vorhang – завіса, штори), фрайир (Freier – наречений), ґешефт (Geschäft – торгівельна операція), луфт (Luft – повітря), фийдер (Feder – перо (для письма), фест (fest – міцний, твердий), фіртель (Viertel – чверть), фусиклі (Fuß + Socken – шкарпетки), файно (fein – гарний, витончений), флінта (Flinte – мисливська рушниця), фляшка (Flasche – пляшка)* тощо.

Подвоєний **f** спрощується до **ф**: *трафити (treffen – влучати), вафля (Waffel – вафля).*

Німецький **w** відтворюється українським **в**, наприклад: *вага (Waage – вага), вартовати (wachen – вартувати, стежити, пильнувати), векерка (Wecker – будильник), віршлики (Würstchen – сосиска), вандрувати / мандрувати (wandern – подорожувати (пішки), варта (Wache – варта), вербувати (werben – вербувати, агітувати), вінкель (Winkel – кутомір, кут)* та ін.

Німецький **z** відтворюється українським **ц**: *цуґ (Zug – протяг), пуцувати (putzen – чистити), шпацірувати (spazieren – гуляти, прогулюватися), шанц (Schanze – земляне укріплення, окоп), цанґлі (Zange – щипці, кліщі), цімент (Zement*

– цемент), цолшток (Zollstock – складна лінійка, складний метр), цурюк (zurück – назад) тощо.

Німецький **k, ck** передається в українських говірках Закарпаття **к**: *кнедлики (Knödel – кнедлі), кельня (Kelle – кельма, кельня), цурюк (zurück – назад), гак (Haken – гак, гачок), пакувати (packen – упаковувати, складати), смак (Geschmack – смак), штрека (Strecke – зал. лінія), капут (kaputt – розбитий, зіпсований, зламаний), куфер (Koffer – валіза), кухня (Küche – кухня), цукор (Zucker – цукор), факел (Fackel – факел, смолоскип), дека (Dekagramm – декаграм), штукатурка (Stukkatur – ліпнина, ліпні роботи)* та ін.

Німецькому **p** в українських говірках Закарпаття відповідає **п***: капут (kaputt – розбитий, зіпсований, зламаний), лупа (Lupe – лупа), папір (Papier – папір), жупа (Schuppen – сарай, навіс), марципан (Marzipan – марципан)* тощо.

Буквосполучення **mp** передається **мп***: компас (Kompass – компас), компот (Kompott – компот), лампа (Lampe – лампа), лумп (Lump – негідник, гульвіса), помпа (Pumpe – насос, помпа);* **nt - нт***: флінта (Flinte – мисливська рушниця);* **rm - рм***: формуляр (Formular – формуляр), аларм (Lärm – шум, галас), уніформа (Uniform – уніформа)* тощо.

Німецький **l** в українських говірках Закарпаття передається м'ягким або твердим **л**, наприклад: *валик (Walze – вал, валик, ролик), фалда (Falte – складка), лютра (Leiter – драбина), лата/латка (Latte – планка, рейка), шуфляда (Schublade – шухляда), бляха (Blech – жерсть, листовий метал), клямра (Klammer – скоба), маляр (Maler – маляр), клеїти (kleben – клеїти), факля (Fackel – смолоскип, факел), фляшка (Flasche – пляшка), глазурь (Glasur – глазур), кікля (Kittel – спецівка, робоча блуза), рашпіль (Raspel – рашпіль), лампа (Lampe – лампа), ванілка (Vanille – ваніль), аларм (Alarm – тривога), ліловий (lila – ліловий), карфіол (Karfiol – цвітна капуста), рінґельшпіль (Ringelspiel – карусель), ноль (Null – нуль), бугалтер (Buchhalter – бухгалтер)* та багато інших.

Німецький **r,** як правило, відтворюється українським **р**. **р** зберігається на початку слова, після початкової приголосної, в середині слова між приголосною та голосною, або між двома голосними та в кінці слова: *рада, порада (Rat – рада, порада), рам(к)а (Rahmen – рам(к)а, станина), рахунок (Rechnung – рахунок), рашпіль (Raspel – рашпіль), регімент (Regiment – полк), фриштик (Frühstück – сніданок), маляр (Maler – маляр), штрека (Strecke – залізнична колія), шпуровати (sparen – економити), ярмарок (Jahrmarkt – ярмарка), шарнір (Scharnier – шарнір), ґейрок (Gehrock – сюртук), герінґи (Hering – оселедець), слюсарь (Schlosser – слюсар), шовґор (Schwager – дівер, шваґер), папір (Papier – папір* та багато інших.

В німецьких запозиченнях в українських говірках Закарпаття спостерігаємо явище дисиміляції **r-r** до **р-л**: *рула (Rohr – труба)* та **r-r** до **л-р**: *муляр (Maurer – муляр)*.

Нами зафіксовано також у запозиченнях з німецьким етмоном явище метатези (перестановка-r). При метатезі **r** міняє своє місце з передуючим коротким голосним, наприклад: *друшляк (Durchschlag – друшляк)*, *таріл (Teller – тарілка)*.

Назальні приголосні **m, n** при запозиченні не підлягають великим змінам в українських говірках Закарпаття. Німецький **m** заміщується українським **м** на початку, в середині та в кінці слова: *майстер (Meister – майстер), маляр (Maler – маляр), мапа (Mappe – папка), мунштук (Mundstück – мундштук), мур (Mauer – мур), мусіти (müssen – мусити), комин (Kamin – димар), смак (Geschmack – смак), шторм (Sturm – шторм)*; *марц (März – березень), малтер (Mörtel – суміш із піска, цементу і води), матура (Matura – іспит на атестат зрілості), мийтер (Meter – метр), мішати (mischen – мішати), муфта (Muffe – муфта), цімент (Zement – цемент), цімра (Zimmer – кімната)* тощо.

Подвоєний **m** спрощується до **м**: *клямра (Klammer – скоба).*

Випад **m**: *бавовна (Baumwolle – бавовна).*

Німецький **n** в українських говірках Закарпаття відтворюється через український **н**: *гандель (Handel – торгівля), гандлювати (handeln – торгувати), ґанок (Gang – коридор), фланель (Flanell – фланель), шпінат (Spinat – шпинат), уніформа (Uniforn – мундир), файний (fein – витончений, вишуканий), луфтбалон (Luftballon – повітряна куля), кнедлики (Knödel – кнелі)* та ін.

Нами зафіксовано приклади, коли в українських говірках Закарпаття **n** заміщається через **м**: *бакембарди (*біля *баки/бакенбарди) (Backenbart – бакенбарди), пампух (Pfannkuchen – пончик)*.

Випад **н** зафіксовано у лексемі *рахунок (Rechnung – рахунок)*.

У ряді зафіксованих нами прикладів німецький **p** відповідає українському говірковому **п**: *папір (Papier – папір), пачка (Packung – пачка, упаковка), парадічки (Paradeiser – помідори), паштет (Pastete – паштет), пасіровати (passieren – протирати крізь сито), пензлик (Pinsel – пензель), піштоль (Pistole – пістолет), пуцувагпи (putzen – чистити), капут (kaputt – зіпсований, зламаний, утомлений)* тощо.

Німецький **pf** відтворюється в українських говірках Закарпаття через **п** або **ф**: *пі(у)п (Pfaffe – пін), плуг (Pflug – плуг), файфа (Pfeife – люлька), феник/феніг (Pfennig – пфеніг), фунт (Pfund – півкіло, фунт)* тощо.

Німецький **t** відповідає українському **т**: *таляр (Taler – талер (старовинна німецька монета), фалда (Falde – складка, зборка), таріл (Teller – тарілка), ташка (Tasche – сумка), трафити (treffen – влучати)* тощо.

Подвоєний **t** зазвичай в українських говірках Закарпаття спрощується до **т**: *рятувати (retten – рятувати), капут (kaputt – зіпсований,зламаний, утомлений)*.

Німецький **s, ß** передаються в українських говірках Закарпаття через **с**: *мусити (müssen – мусити), фест (fest – міцно), ґріс (Grieß – манна крупа)* тощо.

Німецький **st** відповідає українському **шт**: *штос (Stoß – стіс), штраф (Strafe – штраф), штрека (Strecke – зал. лінія), штука (Stück – штука), штурмовати (stürmen – штурмувати, атакувати)* та ін.

Аналіз зафіксованих нами прикладів показав, що німецький **sp** на початку слова відповідає українському **шп**: *шпурувати (sparen – берегти, заощаджувати), шпацирувати (spazieren – гуляти, прогулюватися), шпіндель (Spindel – шпиндель, веретено), шпіталь (Spital – лікарня, госпіталь, шпиталь), шпик, шпіон (Spion –*

шпигун, шпик), шпіцлик (Spitzel – шпигун), шпуровний (sparsam – ощадливий, економний) та ін.

Німецький **sch** в українських говірках Закарпаття передається **ш**: *шайба (Scheibe – шайба), шалька (Schale – чаша, глибоке блюдо), шанувати (schätzen – поважати), шлъондра (Schlampe – шльондра), шопа (Schuppen – сарай, хлів, навіс), шутер (Schotter – щебінь, рінь, гравій), шурувати (schüren – ворушити (вуглини), брудершафт (Bruderschaft – братство), ґешефт (Geschäft – справа, торгівельна діяльність, бізнес), ташка (Tasche – сумка), фальш (falsch – фальшивий), шурц (Schurz – фартух).*

Ще й досі актуальною є дискусія про приголосний **ґ/г**. Цій темі присвячені статті М. Задорожного [10], Й. Славутич [15] та інших вчених. Німецькиї приголосний **g** в українських говірках Закарпаття передається через **ґ** або **г**. Наведемо деякі приклади, в яких німецький **g** передається в українських говірках Закарпаття **ґ**: *ґанок (Gang – коридор, прохід), ґешефт (Geschäft – справа, торгівельна діяльність, бізнес) , ґлязурь (Glasur – глазур), ґріс (Grieß – манна крупа), ґуґлі (Gugel – кул. баба), ґуляш (Gulasch – гуляш), шваґер (Schwager – дівер, шваґер), ґийрок (Gehrock – сюртук), ґершлі (Gerste – ячмінь), ґінс (Gips – гіпс), бріґадір (Brigadier – бригадир), троуґер (Träger – носильник)* та ін.

Німецький **ch** відтворюється українських говірках Закарпаття **х**: *бляха (Blech – жерсть, металевий лист), бухта (Bucht – бухта, затока), кухня (Küche – кухня), рахунок (Rechnung – рахунок), ріхтувати (richten – розм. упорядковувати, прибирати, готувати (їжу), пех (Pech – невдача)* тощо. Заслуговує на увагу те, що щілинний звук ch [ç] (Ich- лаут) зазнав в українських говірках Закарпаття модифікації і передається як [χ] (Ach-лаут): *ґлайховати (gleichen – бути схожим), ріхтовати (richten – розм. упорядковувати, давати лад (чому)* тощо.

Ch випадає у слові *друшляк (Durchschlag – решето, друшляк).*

Німецький **h** на початку слова заміщається в українських говірках Закарпаття **г**: *гак (Haken – гак, гачок), галстук (Halstuch – шарф, косинка, галстук), ганділь/генділь (Handel – торгівля), гелер (Heller – заст. гелер (дрібна монета), гільза (Hülse – гільза), гакльовати (häkeln – плести гачком), гамувати (hemmen – стримувати, гальмувати), гокерлик (Hocker – табуретка), госундраґи (Hosenträger – підтяжки)* тощо.

На основі фонетичного аналізу зібраного практичного матеріалу були прослідковані закономірності, за якими здійснювалася фонетична адаптація німецьких лексем в українські говірки Закарпаття: більшість німецьких звуків мають свої еквіваленти (відповідники) у фонетичній системі українських говірок Закарпаття і відтворюються останніми. Нами зафіксовано, що не типові звуки субституються, тобто заміщаються максимально подібними звуками мови отримувача. При цьому були виявлені варіанти при відтворенні однієї і тієї же фонеми, які можна пояснити лише врахуванням фонетичних законів німецької, української та мадярської або словацької/чеської мов як мов-посередників.

Основні відмінності між системами приголосних німецької та української мов (у нашому випадку українських говірок Закарпаття) полягають у наступному:

- Відсутністю протиставлення палаталізованих (м'яких) і не палаталізованих (твердих) приголосних. У німецькій мові всі приголосні тверді.

- Відсутністю пом'якшення німецьких приголосних перед голосними переднього ряду.

- Поряд із появою епентетичних приголосних для германізмів в українських говірках Закарпаття не рідким є також явище спрощення важких для вимови груп приголосних: *фоштер (Förster – лісник), фельшер (Feldscher – фельдшер), стружак (Strohsack – матрац, наповнений соломою)* та ін.

- Німецькі запозичення в українських говірках Закарпаття зазнали змін асимілятивного характеру за дзвінкістю/глухістю, а також за місцем і способом творення. За місцем утворення асимілятивні зміни в слові могли бути безпосередніми (контактними) і на віддалі (дистантними). За напрямком асиміляція могла бути регресивною і прогресивною, а за ступенем – повною і частковою. Наприклад, асиміляція за дзвінкістю/глухістю. Дзвінкі приголосні всередині слова перед наступним глухим приголосним та в кінці мовного потоку звичайно оглушуються: *анцук (Anzug – костюм)*.

Глухі приголосні перед голосними та дзвінкими приголосними в українських говірках Закарпаття стають дзвінкими: *ґіт (Kitt – замазка), ґестені (Kastanie – каштан), ґріс (Grieß – манна крупа)* та ін.

Серед німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття знаходимо приклади і на явище метатези – перестановки звуків чи складів у слові: *калораба (Kohlrabi – кольрабі), таріл (Teller – тарілка)* та ін.

Значна частина німецьких запозичень потрапила в українські говірки Закарпаття опосередковано через угорську та словацьку мови, що в певні мірі також вплинуло на вимову приголосних у німецьких запозиченнях.

Література

1. Clyne M. Sprachkontakt / Mehrsprachigkeit // Althaus, H.P. (Hg.): Lexikon der germanistischen Linguistik IV. - Tübingen, 1980. - S. 641-646.
2. Eggers E. Die Phonologie der deutschen Lehnwörter im Altpolnischen bis 1500. – München, 1988. – 221 S.
3. Hvozdyak O. Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens // Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Satu Mare – Tübingen, 1999. – S. 404 – 422.
4. Melika G., Hvozdyak O. Interkulturelle Wechselwirkung im multiethnischen Transkarpatien. In: KARPATENbeeren. Bairisch-österreichische Siedlung, Kultur und Sprache in den ukrainisch-rumänischen Waldkarpaten. Hrsg. Gaisbauer S., Scheuringer G. – Linz, 2006. – S. 51-65.
5. Munske H.H. Zur Fremdheit und Vertrautheit der „Fremdwörter" im Deutschen. In: Peschel D. (Hrsg.). Germanistik in Erlangen, hundert Jahre nach Gründung des Deutschen Seminars. Erlangener Forschungen, Reihe A, Bd. 3. – Erlangen, 1983. – S.

559-595.
6. Riehl C.M. Sprachkontaktforschung. Eine Einführung. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. – 205 S.
7. Weinreich U. Sprachen in Kontakt: Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung. - München: Beck, 1977. - 281 S.
8. Акуленко. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології // Мовознавство. - № 1. – 1997. – С.
9. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – К.: Вища школа, 1966. – 232 с.
10. Задорожний В.М. Ще раз про те, як нам писати іншомовні слова // Мовознавство. – 1995. – № 2-3. – С. 9-12.
11. Кочерган М.П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови // Мовознавство. – 1977. - № 1. – С. 19-23.
12. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М., 1968. – 208 с.
13. Муромцева О. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX- на початку XX ст. – Харків, 1985. – 152 с.
14. Олексієнко С.І. Про способи освоєння лексичних запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV-XVI ст.) // Мовознавство. – 1974. - № 6. – С. 41-47.
15. Славутич Й. У яких словах писати **ґ** // Мовознавство. – 1996. - № 1. – С. 63-69.

Resümee

In der Abhandlung werden die Probleme der Adaption der deutschen Entlehnungen in den ukrainischen Mundarten von Transkarpatien auf phonetischer Ebene (Konsonanten) behandelt.